

VU Research Portal

‘Het beeld van een stad. Amsterdam in Antonides' Ystroom, eerste boek.’

van Strien, A.

published in

'Daer omme lachen die liede' : opstellen over humor in literatuur en taal voor Fred de Bree.
2005

[Link to publication in VU Research Portal](#)

citation for published version (APA)

van Strien, A. (2005). 'Het beeld van een stad. Amsterdam in Antonides' Ystroom, eerste boek.'. In Ton van Strien en Roel Zemel (Ed.), *'Daer omme lachen die liede' : opstellen over humor in literatuur en taal voor Fred de Bree*. (pp. 123-130). Stichting Neerlandistiek VU ; Nodus Publikationen.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal ?

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

vuresearchportal.ub@vu.nl

Uit: Ton van Strien en Roel Zemel (red.), *Daer omme lachen die liede. Opstellen over humor in literatuur en taal voor Fred de Bree*. Amsterdam, Stichting Neerlandistiek VU / Münster, Nodus Publikationen 2005. ISBN 90-72365-00-3 ; 3-89323-748-8

Het beeld van een stad. Amsterdam in Antonides' *Ystroom*, eerste boek.

Ton van Strien

Hy bracht het in 't licht in de jare 1671, toen hy pas den ouderdom van vierentwintig jaren bereikt had, tot verwondering van al de werrelt, die in hare eerste opgetogenheit riep, dat de kunst nu in dezen jongen helt haer hoogsten top bereikt had' (Antonides 1714, fol. ****2^{verso}).

Het gaat hier over *De Ystroom*, het grote 'stroomdicht' over het IJ, geschreven door de jonge Zeeuw Jan Antonisz., die in de Nederlandse literatuurgeschiedenis bekend is geworden als Johannes Antonides vander Goes (1647-1684). Een meesterwerk, zo oordeelden Vondel, Huygens, Oudaen, Vollenhove en wie niet; het gedicht moet grote indruk gemaakt hebben. Inmiddels is Antonides weinig meer dan een naam, een van 'Vondels zonen' en daar blijft het dan bij, en daar is natuurlijk niets aan te doen en ik geloof ook niet dat dat erg is. Maar ze hadden wel gelijk, die lezers uit 1671. *De Ystroom* was (en is) een buitengewoon gedicht, en heel wat meer dan het werk van een epigoon.

De Ystroom, begrepen in vier boeken. Daar was om te beginnen al niets gewoons aan. In een voorrede zegt Antonides het meteen zelf maar, voordat iemand anders het zou doen: 'Veelen zal het misschien vreemt voorkoomen, dat wy dus breet [zo breedvoerig] in den lof van eenen Stroom uitweiden, wiens paelen en grootte met weinig woorden waeren aen te wijzen [...]'. Het stroomdicht was al een bekend genre, met als klassiek voorbeeld *Mosella*, over de Moezel, van de laat-antieke dichter Ausonius; ook in de neolatijnse traditie werd het genre veelvuldig beoefend en in het Nederlands schreef Vondel in 1635 *De Rijnstroom*. Maar dat ging allemaal om relatief korte gedichten die bij lange na geen heel boek vulden, laat staan vier. Maar, zo verdedigt Antonides zichzelf, zo ben ik nu eenmaal. Ik behoor tot die dichters, die 'hunne stoffen en historien onder de schaduw van fabelen en verdrichtselen bewimpelen'. De 'sierlijkheid der vindingen [is] een ware hoofddeugd der Poëzie', heet het verderop in de voorrede, en aan het begin van boek 1 staat het nog eens: 'Dus hangt myn stroomtapyt aeneen van loofsieraet'. Wie dit in goed hedendaags Nederlands kan vertalen mag zich melden, maar zoveel is wel duidelijk dat 'versieren' en 'verzinnen' hier sleutelwoorden zijn. En alleen de ruimste grenzen van waarschijnlijkheid (en welvoeglijkheid, volgens sommigen, maar dat nu even terzijde) zijn daarbij in acht genomen.

Ik bedwing intussen de neiging om voorbeelden van Antonides' 'vrijpostig opzingen' (zijn eigen term) te geven; bijvoorbeeld hoe de god Neptunus, om een twist tussen het IJ en de Amstel te beslechten, de eerstgenoemde een wolk modder in het gezicht blies, zodat die Pampus uitbraakte, en de tweede het Beursgebouw (de beurs van Hendrik de Keyser, gebouwd over het water van het Rokin) als een soort muilkorf over de mond(ing) plantte. Ik wil me hier beperken tot de wijze waarop, in het eerste boek, de stad Amsterdam beschreven wordt zoals het was - wonderbaarlijk genoeg zoals we zullen zien.

Amsterdam, of om preciezer te zijn het gebied dat we nu kennen als de IJ-oeveren. Want zo ver houdt Antonides zich nog wel aan de conventies dat hij alleen de directe omgeving van de stroom in zijn gedicht betreft - zij het met uitweidingen die hem tot diep in Indië brengen, maar dan zijn we al in boek 2. Boek 1 blijft wat dat betreft dicht bij huis. Wel is het duidelijk dat de rivier zelf deze dichter maar matig interesseert. Waar Ausonius de Moezel roemt om het kristalheldere water waar je de vissen kunt zien krioelen, en Vondel in diens voetspoor de Rijnstroom roemt om het kristalheldere water waar je de vissen kunt zien krioelen, komen we in *De Ystroom* wel vissen tegen, maar niet krioelend in het water, maar uitgestald op de markt - inclusief schelvissen en kabeljauwen die echt niet uit het IJ waren opgeschept. 'Jouw stroom wordt niet gestremd door eilanden,' spreekt Ausonius zijn rivier toe:

Geen eilandjes die midden in het water
uitsteken en je stroom verhinderen,
want dreef een splijtend eiland jou uiteen,
de faam van je verdiende naam zou tanen. (Ausonius 2001, p. 9)

Wat lezen we daarentegen bij Antonides? Voor het Bickerseiland is een groot stuk van het IJ gedempt, maar dat draagt alleen maar bij aan de glorie van de stroom:

Maer gy, die dus uw' loop ziet krimpen, rijke vloet,
Als gy uw golven noopt, en sneller zeewaert spoet,
En met uw' drietant schud de waterlantsche dijken,
Om velt te winnen, en ten bressen in te strijken,
Betoom uw razerny: 't geen gy verliest aan nat,
Wort u vergolden met een weêrgalooze Stad. (Antonides 1714, p.3)

Als jij alleen maar het speelveld was geweest van zeemeerminnen, zegt hij tegen zijn rivier, dan was ik zo over jou uitgepraat (en bij een stroom zonder zeemeerminnen kon hij zich waarschijnlijk al helemaal niets voorstellen).

Geen natuur dus, maar cultuur, en na een enkele regel over 'het Beverwijkse Tempe' waar de stroom ontspringt, begroet door 'duizend nachtegalen', komen we verder alleen mensenwerk tegen. Te beginnen aan de noordwestelijke punt van de stadsomwalling, waar het Blauwe Hoofd uitstak, 'als een steenen berg, met breede en sterke punten'. Dan zien we de Zandhoek, waar, zegt Antonides, de zeeschepen voor hun tocht van ballast werden voorzien, om vaster in het water te liggen. Of eigenlijk zegt hij dat niet. Hij zegt:

De Zanthoek zet de kiel met ballast in 't gewicht,
En leertze recht door zee voortstreven, in 't gezicht
Van 't onweêr [...] (p.2)

Het werk 'wordt' niet gedaan, de plaats doet het zelf. Zo'n personificatie was (en is) op zich natuurlijk een gebruikelijke stijlfiguur, maar wat bij verder lezen opvalt is dat er in dit gedicht nauwelijks een oord of gebouw is dat *niet* op die manier wordt gepresenteerd. Het Realeneiland, een paar stappen verder, 'is trotser op zijn naamgevers dan Kreta op Jupiter of Delos op Apollo'; de zwarte Zoutkeetsbuurt (met zijn stinkende zoutziederijen) 'bedwelmt de lucht', en drijft ons snel verder naar

[...] 't heerlijk Eiland, dat, gewoekert uit den mont
Der golven, en den stroom verduurende op zijn' gront,
Den naem der Bikkren voert; een naem die dan zal sterven,
Wanneer 't in zee verzinkt met zyn scheepstimmerwerven. (p.3)

En zo voort: de Houttuin, met zijn timmerwerkplaatsen, 'verkeert [verandert] hout in goud, en kostelijk gewin', de Vismarkt 'schaft ons overvloed van waterlekkernij': de Haringpakkerstoren, ook wel kruistoren genoemd, 'denkt nog terug aan de tijd dat hij als gevangenis van de Inquisitie in gebruik was.' Daar in de buurt staan de tonnetjes vol gezouten haring opgeslagen, gereed voor de export. Zo voorgesteld zijn het natuurlijk alleen maar dingen. Maar op het volgende moment zijn ook die weer bezielde:

Ja, vaert gelukkig heen, spijst *afgevaste koppen, *uitgehongerde
doorwintert en doorwaeit, met schraele haringhsoppen.
De honger maektze zoet, en wy zien 't vrolijk aen,
Zoo langh op onzen wal zoo hooge stapels staen. (p.6)

Ze worden niet geëxporteerd, ze trekken de wereld in.

Als de term 'magisch centrum' ooit van toepassing is geweest, dan wel op dit Amsterdam. Wat de lezer op zijn wandeling te zien krijgt zijn geen objecten, maar bovennatuurlijke subjecten: denkende, sprekende en handelende wezens. De grootse huizen op het Nieuwe Eiland zijn niet gebouwd, maar in minder dan geen tijd 'gewassen' [gegroeid]; ze zijn niet mooi betimmerd, maar 'de eik verschuilt er het hoofd voor 't gloeiend sakerdaan [een kostbare hardhoutsoort]', 'de vuren balk kleedt zich met blinkende ebbenzomen'. Ja de cederbomen zijn hierheen 'afgedaald van de Libanon om zichzelf in houtsnijwerk te herscheppen', en de marmerstenen zijn spontaan komen aanrollen, als varkentjes in een rookworstreclame (deze dichter houdt het natuurlijk op de klanken van Amphions lier).

De mensen in de stad spelen bij dit alles nauwelijks een rol. Ze zijn er wel, en zelfs in menigte - ik kom daarop terug; en er moeten Bikkers en Realen geweest zijn, aan wie bepaalde eilanden hun naam danken. Maar van alle bewoners is er maar één die met name wordt genoemd: Michiel de

Ruyter, 'Hollands admiraal'. Maar dat is dan ook een held van niet minder mythische proporties dan de stad zelf:

De naem van Ruiter, die Augustus zeeroem dooft,
En scheller zal op zee als Tritons hooren brommen [weerklinken als de hoorn van Triton],
Slaet met eerbiedigheit de watergodendommen;
Die buigen driemaal 't hoofd [...] (p.15)

Zo iemand is thuis in dit Amsterdam: Michaël heet hij hier, met de naam van een aartsengel. Verder krioelt het van het 'volk', bijvoorbeeld op de Nieuwe Brug. Maar dat is puur stoffering:

Hier woelt het onderen, gelijk bij zomerdaegen
een biezwarm op de hei wort heen en weêr gedraegen. (p.6)

Zo stonden vroeger aan de Schreierstoren 'menigten' te kijken naar 'het misbaar van de vrouwen' die 'man en bloedverwant' begeleidden naar het schip dat op reis zou gaan naar Indië. Hier woont nog altijd de Trouw, heet het na een lang verhaal dat Antonides misschien ter plekke uit zijn duim zoog. Of ze woont er niet (het verhaal heeft twee mogelijke aflopen), maar dat maakt in dit verband niet uit: we zijn weer in de wereld van de personificaties, van bezielde dingen en begrippen, waar gewone mensen niet meer zijn dan figuranten, of nog minder, decorstukken.

Zo 'verbeeldt' en 'versiert' deze dichter zijn stof. Hij zegt niet (om nog één voorbeeld te geven): 'In het Westindisch huis (de zetel van de West-Indische Compagnie) zitten bekwame bestuurders die niet terugdeinzen voor harde maatregelen tegen de concurrentie'. Dat zou een krantenbericht zijn. De dichter zegt:

'T Westindiaensche huis, hier rustende op de stroomen,
Dreigt eens den Portugees vervaerlijk op te komen, (p.16)

en de kusten van Afrika en Amerika 'te rukken uit de klauw der wrede roofharpijen'.

Maar klopt het ook? De feiten zeker niet altijd. Om bij de laatste passage te blijven: de West-Indische Compagnie was anno 1671 in werkelijkheid een machteloos instituut en zou een paar jaar later failliet gaan. De dichter weet het, net als iedereen, en kan het dus niet verzwijgen:

'T is waer; uw heerlijkheit schijnt naeuwer nu bepaelt,
O rijke schuur van 't West! (p.16)

Natuurlijk weet hij er wel een draai aan te geven:

Zoo treft de noorder storm een' eik in winterweêr:
Hij schud zijn hooge kroon, en buigt, maer valt niet neêr.
En schoon gy nedervielt; ['t moet alles eens bezwijken.
De bijl van 't noodlot kapt, in zijnen oogst, de rijken
En vorstendommen zelfs de diepe wortels af.
Wy vliên 't, en och! wy zijn geduurig op ons graf.
Wat opgeklommen is zultge eindelijk zien daelen.
De wijde werrelt heeft in 't groeien meê haer paelen,
En wacht den laetsten val.] noch staet uw krijgsgeluk,
Dat van den hals des Staets afscheurde 't yzer juk
Van 't bloedige Granade, en Flips, verhart in 't wrokken,
De grootste slippen van zijn maght heeft afgetrokken,
Daer 't al vervalt en slijt, blank in het parkement,
Van 's lants geheuchenis, tot aen des werrelts end. (p.16-17)

Zo zal althans de *herinnering* aan de W.I.C. blijven bestaan, en zo komt alles poëtisch gesproken nog wel redelijk op zijn pootjes terecht. Toch breekt de realiteit hier eventjes lelijk door de fictie heen.

Maar er zijn meer momenten waar het wringt. Neem die menigte op de Nieuwe Brug. Het is een indrukwekkende aanblik en een geluid 'als het gezoem van een zwerm bijen':

Al 't honigleger zweeft in eenen drom van huis,

En mort en dommelt met een mommelend gedruis,
Als quam een stem alleen, door andre niet te breken,
In zoo veel mengeling van stemmen uit te steken,
Of dat verwart geluid te smelten tot een toon.
Men zet de Zeevaart hier op haer' verheven troon. (p. 6-7)

Dus: een éénstemmig geroezemoes ter verheerlijking van de zeevaart. Maar wat volgt is heel wat anders. 'Elk heeft een nieuwer maer': iedereen heeft het laatste nieuws, en daar blijft het niet bij. De een meent alles te weten van de jongste manoeuvres van de marine, een ander verzint nieuws om de beurs te manipuleren. Een derde en een vierde spreker zijn goed op de hoogte, maar een vijfde is weer een van die quasi-deskundigen die meent een Boodschap te hebben. Vooral die is niet te stuiten:

'K zie *Kandië verkracht, en 't Kristenheir ten buit *Kreta
Aen Turken, en hun zeeschofferende banieren, (p.9)

enzovoort; 'en ik was nu nog nauwelijks halverwege als ik zijn klacht helemaal zou weergeven', besluit de dichter een volle bladzijde later. En schakelt terug in de vertrouwde taal van de mythe: als een visser uit de oude tijd nu eens zou opduiken en die drukte zag, zou die dan niet denken dat alle zandkorrels in mensen waren veranderd? En als hij die vloot van schepen zag: dan zou hij toch denken aan toverij, of aan een wonder uit de hemel? Dat kan toch geen mensenwerk geweest zijn? Inderdaad, niet in de wereld van dit gedicht. Toch hebben wij ondertussen mensen gezien en gehoord, elk met hun eigen verhaal. Het decor beweegt; die mensen leven!

Gelderblom heeft in zijn inspirerende artikel 'De maagd en de mannen' gewezen op conflicterende beeldspraak in de 'stedelof'-poëzie, waar (kort gezegd) mythen worden gecreëerd die door de teksten zelf weer worden ondermijnd (Gelderblom 1986, 1991). *De Ystroom* (door hem ook even genoemd, maar in een wat ander verband) lijkt me een mooi voorbeeld van een tekst waar net zoiets gebeurt. Op het moment dat er stemmen uit de luisterrijke 'massa' opklinken, horen we niet de lof van de zeevaart, maar afzonderlijke individuen, inclusief de onvermijdelijke kletsmeiers en oplichters. De dichter zegt dat ze zoemen als bijen, maar ze praten als mensen; en ze zeggen niet wat de dichter zegt dat ze zeggen. Geloofde Antonides eigenlijk wel in zijn eigen mythe?

Aan het slot van de passage over het West-Indisch huis staat een uitweiding die mij in dit verband illustratief lijkt. Niet dat ik helemaal begrijp wat er staat, maar dat is het juist: er is zo weinig een touw aan vast te knopen dat het weer veelbetekenend wordt. Alles is tot ondergang gedoemd, zegt de dichter - zelfs de West-Indische Compagnie. Maar de herinnering eraan zal eeuwig zijn, dus ook mijn verzen erover. En hij vervolgt:

Slijt meê mijn Stroomgodin in 't slijten van de jaeren,
Gy zult haer als een zout voor ondergang bewaeren;
'K zie noch den aerdkloot op zijn uiterste, en in brant,
Blijft mijn gedicht zoo lang als uwe roem in stant.
Maer d' onvergankelijkheit gaet boven ons verwachten:
Die blijft alleen verpant aan Vondels heldeschachten [Vondels verheven pen]. (p.17)

Dus: ook als niemand mijn gedicht meer leest, dan zult gij (de W.I.C. dus) ervoor zorgen dat het toch behouden blijft. Ja, ik als dichter zal het wereldeinde nog meemaken, als mijn gedicht zolang blijft duren als uw roem (en die, hebben we al gezien, zal duren tot het eind van de wereld). Maar of dat ook zo zal zijn is zeer de vraag: alleen Vondel schrijft voor de eeuwigheid!

Ik vraag me af of dit nog te volgen is. De Compagnie geeft aan Antonides onsterfelijkheid, en tegelijk geeft ze hem die niet, want hij is immers Vondel niet. Maar dat doet dan toch weer afbreuk aan de glorie van de Compagnie? Of bedoelt Antonides dat Vondels werken, anders dan de zijne en alle andere mensenwerken, ook ná de voleinding der wereld zouden blijven bestaan? Ik zou wel eens willen weten wat Vondel van die 'vrijpostigheid' had gevonden.

Ik kom er niet uit. Maar is het erg? Dit is galmpoëzie; je moet het niet close readen, maar (horen) voordragen, en dan heb je helemaal geen tijd om na te denken over wat er mogelijk niet klopt. Natuurlijk geloofde Antonides niet in zijn eigen mythe! Hij toont ons Amsterdam als een stad van goden, bevolkt door mensen. Een stad, gebouwd voor de eeuwigheid, al kan en zal ze natuurlijk eens vergaan. En zijn gedicht zal hem eeuwige roem verschaffen, zolang als het duurt. In het vertrouwen dat het er niet zoveel toe doet wat je precies schrijft, zolang het maar amuseert en goed klinkt, kon hij alle remmen van zijn fantasie losgooien. Dat heeft zijn 'vader' Vondel nooit van zichzelf gemogen.

Literatuur.

Antonides vander Goes, J., *De Ystroom*. In: *Alle de gedichten van J. Antonides vander Goes*. Derde druk. Amsterdam, Nicolaas ten Hoorn, 1714 (privé-exemplaar).

Ausonius, Lied van de Moezel. Ver. Patrick Lateur, Amsterdam 2001.

Gelderblom, A.J., 'De maagd en de mannen. Psychokritiek van de stadsuitbeelding in de zeventiende en achttiende eeuw.' In *De nieuwe taalgids* 79 (1986), p. 193-206; ook in dez., *Mannen en maagden in Hollands tuin. Interpretatieve studies van Nederlandse letterkunde 1575-1781*. Dissertatie Utrecht, 1991.